

Turški križ

dr. Janeza Ev. Kreka

Selška izvedba, 1997

Marjan Kokalj

O besedilu igre

Zgodovinska ljudska igra Turški križ je najdaljše in najobširnejše Krekovo dramsko delo. Pisal ga je jeseni leta 1909, prvič pa so ga na odru društvenega doma uprizorili v Selcih za novo leto 1910. Igro je Krek posvetil Ignaciju Semenu, delavcu za ljudsko izobrazbo v Selški dolini, ki je bil tudi ustanovitelj selškega Bralnega društva, kamor je Krek že kot dijak rad zahajal. Poleg tega je bil Semen v Selcih tudi Krekov neposredni sosed (današnja Kalanova domačija).

Snov je vzeta iz časa turških vpadov na slovensko ozemlje konec 15. stoletja in je precej tipična za zgodovinsko ljudsko igro. Obstaja veliko slovenskih pesmi na to temo (Kralj Matjaž in Alenčica, Pegam in Lambergar ...), pa tudi pripovedk in legend (Legen-

da o Turkih na Slevici na Dolenjskem, Pripovedka o Turkih v Utiku pod Šmarno goro ...). Tudi mitološke pripovedke o psoglavcih so najbrž povezane s turškimi vpadi. Turke najdemo slikarsko in kiparsko upodobljene; npr. podoba Turkov na panjskih končnicah, čebelji panji v obliki Turka. V Selški dolini na Češnjici je kot spomin na tiste čase ostalo celo hišno ime Pri Turku. Končno je Krek lahko našel oporo v sodobnejši predelavi snovi v Sketovi Miklovi Zali (prvič izšla leta 1884 pri Mohorjevi).

Že v začetku se je umestno vprašati, zakaj je Krek sploh pisal ljudske igre, ko je vendar imel toliko drugega dela. Prvi razlog je gotovo njegovo veselje do literarne umetnosti; po gimnaziji je namreč najprej želel študirati slavistiko, šele potem se je odločil za bogoslovje. Odločitev prav za ljudsko igro in ne za 'visoko' dramatik po si lahko razložimo na osnovi

stalnega stika z ljudmi in poznavanja vsakdanjega načina življenja preprostega slovenskega človeka, ki mu je želel izkazati spoštovanje. Še pomembnejši je nemara drugi razlog; Krek je videl dvig narodne zavesti in s tem gospodarske in politične moči naroda v organiziranem kulturnem delovanju. V ta namen je po celotnem slovenskem prostoru razpletel mrežo prosvetnih in bralnih društev, združenih v Prosvetno zvezo. V okviru te zveze so društva delovala avtonomno. Prav s to potezo se je zveza močno razmahnila, gradili so se društveni domovi, ustanavljale društvene knjižnice, organizirali razni tečaji, instrumentalne in pevske skupine, predvsem pa se je močno razširila dramska dejavnost v obliki ljudskih iger. Krek je kmalu opazil, da iger za ljudske odre ni dovolj, zato se je sam lotil pisanja. Zakonitosti ljudske igre je dobro poznal, zato se je zavestno držal njenega vzorca.

Vedel je, da mora ljudska igra imeti zanimivo zgodbo, da je situacijska komika v kombinaciji z besedno zelo privlačna, poznal je značilnosti karikiranja oseb, vedel je, da konec mora biti razrešen

in gledalcem dati zadoščenje, da je od estetske pomembnejša socialna in vsebinska funkcija, da je tudi misli oseb treba izražati glasno mimo soigralca proti gledalcem, da je mogoče stalno prehajati iz iluzije igre v realnost gledalca in nazaj, da se igralci lahko smejiijo lastni vlogi, da je v ljudski igri priljubljeno petje ljudskih pesmi in igranje na domače instrumente ...

Ker je Krek zelo dobro poznal Selško dolino, je zgodovinsko snov vzel prav iz tega okolja. Nekoliko pod Petrovim Brdom (na primorski strani) je nad staro cesto na Petrovo Brdo še danes viden vklesan križ v obliki črke X, ki je po pričevanju domačinov dokaz za resničnost zgodbe o vdoru Turkov v Selško dolino. Turki naj bi v 15. stoletju (o tem zgodovinarji) prišli v Selško dolino do Češnjice pri Železnikih, izropali in požgali vas ter odpeljali s seboj ujetnike. Po pripovedovanju naj bi med njimi odpeljali tudi malega Jožka iz hiše, ki še danes nosi ime Pri Turku. Čez nekaj let naj bi se zopet vrnil pod vodstvom Turkovega janičarja, tedaj pa naj bi jih združeni ljudje iz vse doline počakali v zasedi pod Petrovim

Prizor iz igre Turški križ, ki se je igral jeseni leta 1997 v Selcih. Drugo dejanje: Pred šotorom janičarja Jusuf-paše ob reki Bači; blizu njega na desni strani z rdečim fesom ujeti krošnjar Štrigalica. Foto: arhiv Kulturnega društva dr. Janez Ev. Krek Selca, fotograf Stanislav Jesenovec

Brdom in jih premagali. Križ naj bi nato vklesali v skalo kot znamenje zmage in kot mejnik, čez katerega Turkov ne bodo nikoli več spustili.

Snov je pred Krekom uporabil v svoji pesnitvi že Svetličič, ki mu je bila gotovo pomemben vir. Zgodbo je Krek nekoliko predelal, da je postala dramsko uprizorljiva. Dodal je predvsem karakterne vloge, ki jih predstavljajo ribniški suhorobar Štrigalica, protestantski pridigar Dihur in hlapec Jakob. Štrigalica je tip bistrega humorista in nekakšnega ljudskega poštarja, ki mu jezik zelo dobro teče; kadar se hvali, še preveč. V igri, ki bi bila brez njega preresna in mogoče celo dolgočasna, opravlja vlogo pospeševalca dramskega dogajanja. V celoti je pozitivna, neproblematična figura, ki mu neproblematično razdaljo do dogajanja omogoča že ribniško narečje. Z njim sredi Gorenjcev deluje komično, vendar ga pred njimi povzdiguje njegova bistrost in iznajdljivost, s katero kot obveščevalec reši dolino pred Turki. Na kratko bi ga lahko označili kot poseobljeno komičnost in iznajdljivost. V njem lahko najdemo Krekovo dolenjsko hudomušnost, saj je bil po mami

Dolenjec. Dihur je protestant, ki ga je Krek postavil kako stoletje nazaj, torej iz 16. v 15. stoletje. Je absolutno negativna oseba, nenačelnost, pokvarjen grajski škric (sin turjaškega graščaka in dekle), judeževski izdajalec Selške doline, ki se po neuspelem izdajstvu obesi (prav kakor Judež). Kratko bi ga lahko označili kot poseobljeno zlo, sam zase pa je tragičen. Oba, Dihurja in Štrigalico, pravzaprav okarakterizira že njuno ime. Tretja močna karakterna oseba je Jakob, ki je karakterizacija ljudske preprostosti, fizične moči, zvestobe, vsakdanjega enakomernega življenjskega ritma, pa tudi nasprotja med zunanjo okornostjo in notranjo iznajdljivostjo ter bistrostjo.

Poleg karakternih vlog je bilo treba dodati in dodelati še druge. Močno izstopa Uršula kot glavna vloga, ki ji v slovenskih ljudskih igrah ne najdemo enake, zato o njej malo kasneje.

Tipična za ljudsko igro je vloga Pavla, Uršulinega snubca, ki je preprost in pošten ter ljubezen izbrani dekletu izraža preprosto, neposredno in iskreno. Tradicionalna je tudi vloga starca, ki je poseobljena vaška modrost, če ne že kar prerok. Njegove besede

Tretje dejanje: Krošnjar Štrigalica vaščane Petrovega Brda in Davče pride obvestit o prihodu Turkov. Foto: arhiv Kulturnega društva dr. Janez Ev. Krek Selca, fotograf Stanislav Jesenovec

močno vplivajo na ravnanje vaščanov, čeprav fantje, svojeglavi zagnanci, delajo po svoje, tako da jih spametujejo še nadaljnji dogodki. Mina, Uršulina teta, predstavlja ljudski zgodovinski spomin, bolečino prestanega in domače ognjišče, ki pomeni mir po prestanih viharjih. Pastir, ki pomeni na tedanji vasi najbolj brezpravno moško osebo, je prvi med fanti, ki se postavi Urši ob bok. Izraža ljudsko prepričanje, izraženo v mnogih pripovedkah in pravljicah, da je najmanjšemu in najbolj neboljjenemu lahko dana največja odločnost, pogum in zvestoba ali celo nadnaravna moč.

Poleg opisanih oseb je nanizana še vrsta drugih, ki sestavljajo vaško skupnost z ustaljenim izročilom in stanovskimi položaji. Samo včasih posameznik izstopi iz skupnosti in se spet takoj umakne nazaj.

Zanimivo je opazovati Krekove idejne posege v dogajanje, ko v opisani okvir ljudske igre neopazno vnese svoje poglede, ki jih posreduje gledalcem. Celotno zgodbo je tako uporabil kot nekakšno alegorijo, ki je namenjena vsem Slovincem.

Najprej pade v oči vloga Dihurja, ki je že od začetka izločen iz vaške skupnosti, približa se ji samo

v osebni izpovedi življenjske usode pred Uršulo, pa še to je zanj le trenutek slabosti. Zanimivo je že dejstvo, da ga Krek kot protestanta postavi sto let nazaj, in pravzaprav s tem strni zgodovino enega najbolj ključnih obdobji pri Slovencih. Dihur je izobražen človek (bolj se zdi Nемеc kot Slovenec), ki so ga vzgajili v nemškem protestantizmu, zato se v slovenskem okolju največkrat izkaže kot tujec, z značilnostmi pokvarjene turjaške gospode, ki misli le na lastno korist. Zdi se, da je Krek ob tem imel v mislih slovensko liberalno stranko, ki se je prek podjetništva in tudi politično povezovala z Nemci ter jim tako posredno in tudi neposredno pomagala pri uničevanju slovenskega imetja, večinoma naloženega v kmetijah. Krek v svoji radikalnosti na koncu izjavi, da so si izdajalci zaslužili smrt, kakršno so si sami izbrali, namreč Judeževu. Krek med vrsticami pove, da je še Turek kot odkrit sovražnik bolj pošten in se lažje spreobrne kot slovenski liberallec.

Druga vloga, ki izrazito izstopa, je vloga Uršule. Kot že rečeno, je njena vloga netipična, celo izjemna za ljudsko igro. Nenavadno je že to, da lahko ženska vodi vojno obrambo, ki je v celotnem zgodovinskem

Četrto dejanje: Vaščani so pod vodstvom Turkove Urške s Češnjice na Petrovem Brdu pripravljani na spopad s Turki. Foto: arhiv Kulturnega društva dr. Janez Ev. Krek Selca, fotograf Stanislav Jesenovec

izročilu izrazito moška stvar. V svojem moškem zanosu je od začetka pa do konca igre zelo nenavadna. Nežnejših čustev v odnosu do moških ne pokaže, niti do svojega snubca ne, pač pa ga ozmerja z revo, kar so po njenem mnenju vsi moški, ki si ne upajo na boj. Dobesedno pravi Pavlu: "Tepete se za ženske in za peresa, za dom in križ pa ni pesti, ne udarca." Ljubezan do svojega fanta izrazi šele tedaj, ko je sama, vendar takoj nato isto čustvo prenese na odnos do domovine. Prav v ljubezni do domovine postane čustvena, poetična, celo strastna, z izredno senzibilno močjo govori o domovini in njenih ljudeh – na tem mestu pride do izraza Krekova moška poezija, Krek kot esteta ali umetnik. Bolj ljudska je Urša v videnju Device Marije (mogoče aluzija na prikazanje Urški Ferligoj na Skalnici), ki ji edina lahko da moči, da se dvigne iz ljudstva na vodilno mesto, najprej med ženskami in nato nad celotno skupnost Selške doline. Krek je v ta del Uršule vnesel svoje neomajno zaupanje v Marijo. Že na novi maši na Brezjah ji je posvetil vse svoje življenje. Prepričan je bil, da edino ona lahko zaščiti Slovence kot majhen, neznan narod. Prikaže se namreč preprostemu dekletu, celo siroti kot simbolu največje nemoči in pasivnosti, ki nato nenadoma dobi nadnaravno moč, da je sposobna storiti vse, kar v nadaljevanju stori. Zelo pomembna točka v njenem odnosu do izročenege ji vodstva, česar se Krek dobro zaveda, je ponižnost, ki jo štiti, da ne postane tiran do svojih ljudi. Zasluge ne pripisuje sebi, pač pa Mariji. To je bila tudi Krekova vizija družbe: vlada v službi ljudstva, ki naj bo podrejena višjim silam, tj. moralnemu božjemu ali naravnemu zakonu.

Turki so Kreku metafora za vsakega zunanjega zatiralca in uničevalca Slovencev. Veliko svojega je Krek vnesel tudi v Štrigalico, ribniškega krošnjarja. Kot komična figura, ki sprošča, navzven deluje skrajno naivno in preprosto, v resnici pa je zelo bister. Krek sam prav v tej vlogi najbolj sproščeno zaživi, saj jo je potegnil iz svojega karakterja. Humor Jožka Štrigalice je izrazito Krekov humor, svež, nedolžen, odrezav in trajen. Da je Jožek po rodu Dolenjec, verjetno ni slučaj, saj je bil Krek sam po

materi pol Dolenjca, zato je dolenska narečja dobro poznal in ribniškega uporabil v igri.

V vsebinskem delu celotne igre je Krek torej povsod prisoten, čeprav spretno zakrit. Poleg idej, ki jih posreduje, pa igri daje izrazito svoj ritem, kar je razvidno v menjavanju humorja in resnosti, dogajanja in statičnosti. Igra je temperamentna, sveža, nabita s čustvi in domisljicami – taka, kot je bil Krek. Zelo dobro je poznal značaj Gorenjca, posebej Selčana, vedel je, kaj mu godi in kaj rad sliši, vse pa je znal spretno spraviti v sklad s svojimi pogledi in značajem.

Igro so navadno uprizarjali na odrih društvenih domov, ob obletnici leta 1997 pa jo je Kulturno društvo dr. Janez Ev. Krek postavilo na prosto, da je lahko zaživela sredi selškega sveta. Namen je bil predstaviti igro tako, kot jo je napisal Krek, brez izpuščanja besedila in z upoštevanjem avtorjevih napotkov v obliki didaskalij. Edini poseg smo si dovolili s priredbo knjižnega jezika v selško narečje, kar smo delali režiser in igralci skupaj. Pri izvedbi je pomagalo veliko domačinov, materialno in fizično, tako da bi bila uprizoritev res v tistem kontekstu, kakršnega je imel pred očmi Krek ob pisanju. Igra je ena redkih ljudskih, ki se nanašajo na Selško dolino, konkretne kraje v njej in njeno zgodovino, zato je pomemben spomenik časa na prelomu iz 19. v 20. stoletje, posebej pa še Kreka kot človeka v dialogu z ljudsko kulturo.

Uprizoritev

Nabiranje igralcev se je začelo maja 1997, isti mesec pa smo začeli z vajami. Prva predstava naj bi bila 13. septembra, pa je bila zaradi slabega vremena prestavljena na naslednji dan. Vse uprizoritve so bile večerne, ker se je tako zdelo bolj zaradi boljše izkoristka svetlobnih učinkov. Gledalcev je bilo za nas zadovoljivo število, to je okoli dva tisoč na petih predstavah.

Ker je dogajanje navezано na Selško dolino, se nam je zdelo primerno, da se ta igra uprizori prav

na tem področju, in sicer v čim bolj naravnem okolju, to je na prostem. Izbrali smo ozko dolinico ob pritoku Sore, Selnici, ki bi dajala vtis ožjega zgornjega dela Selške doline, hkrati pa omogočala primerno prizorišče za igranje ter naravnim naklonom za tribune. Poleg tega je bil ta travnik z naklonom na eni in potokom na drugi strani tudi konjski pašnik v lasti konjeniškega društva Ratitovec, ki je prispevalo igralce – Turke in konje.

Najpomembnejši del priprave predstave je bilo sodelovanje domačinov Selške doline pri scenografiji, kostumografiji, igralski zasedbi in glasbi. Presenečeni smo bili nad zelo dobrim odzivom ljudi, naklonjenostjo in zastonjskostjo. To je bil zame kot režiserja najlepši del priprave in predstave. Res smo jo pripravili skupaj – v Krekovem duhu.

Močna izkušnja zame pri pripravi je bila priprava scenografije oz. odrskega ozadja, ki naj bi predstavljalo več nivojev, ki bi ustvarili globino z osvetljenim Ratitovcem v ozadju. Ker na ravnini ob potoku Selnici ni bilo nobenega konkretnega ozadja, je bilo treba postaviti konstrukcije, pri čemer smo uporabili kovinske profile za zidarski oder, na katere smo napeli platno, pripeto z elastikami, ki smo ga nato poslikali s pomočjo domačih umetnikov in igralcev. Zgodilo pa se je, da je nekaj dni pred predstavo, ko je bilo blago napeto po konstrukciji, začel pihati ne navadno močan veter in trgati blago s konstrukcije. Začela se je prava borba z vetrom, obdržati platno na konstrukciji, da ni vsega potrgalo in pometalo dol, in bi bilo treba začeti vse skupaj znova. Poleg tega se je tudi konstrukcija nevarno majala. Držati platno in se boriti proti vetru, se je zdelo donkihotsko dejanje, ki pa se je zaključilo bolj pozitivno, saj je veter le ponehal. V tem dogodku je bilo videti pravo podobo življenja, boj, ki jih je Krek imel v svojem času in ki jih imamo tudi mi v svojem. Jasno sporočilo, ki ga je bilo zaznati, je bilo, da je v dobrih stvareh treba vztrajati. Ena od skrivnosti Krekove učinkovitosti je bila gotovo vztrajnost.

Dodatna preizkušnja je bil dež na prvi dan, ko je bilo treba predstavo odpovedati, in precejšen hlad med predstavo, ko smo jo le lahko izvedli. Vlaga v zraku je povzročala tehnične težave pri lučeh itd.

Kljub vsem preizkušnjam je predstava vendarle zagledala luč sveta in bila pri gledalcih lepo sprejeta, čeprav so bili nekoliko premraženi. Upam, da jih je postrežba med odmorom nekoliko pogrela, prav tako pa petje soriškega tria. Predstava je bila zame osebno, kot tudi za skoraj vse igralce pri njej, usodna, saj nas je vodila k uprizarjanju Škofjeloškega pasijona.

Spomin na predstavo je vsaj zame ostal lep in tisto, kar bi svetoval vsakemu uprizoritelju v prihodnosti, je, da ima besedilo, ki ga uprizarja, rad in da ga gleda v njegovi celoti.

Da bi se besedilo ohranilo in ostalo med nami kot dediščina dr. Janeza Ev. Kreka, je v letošnjem, Krekovem letu izšel ponatis treh najbolj znanih njegovih dram, in sicer Turški križ, Tri sestre in Sveta Lucija. Vse tri drame se nanašajo na dogajanje v naši Selški dolini, zato bodo za domačega bralca toliko bolj zanimive. Kulturna dediščina ima izjemen pomen za ohranjanje naše kulture in s tem tudi nacionalne identitete.